

Nemanja Vuksanović

Na šta mislimo kada kažemo...
Za jednake šanse u obrazovanju

Beograd, 2023.

EDICIJA TRG

Urednici edicije:

Bojana Radovanović, Ivica Mladenović

Naslov:

Na šta mislimo kada kažemo...
Za jednake šanse u obrazovanju

Autor:

Nemanja Vuksanović
Docent, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu

Izdavač:

Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerzitet u Beogradu; Institut
za demokratski angažman jugoistočne Evrope

Dizajn korica:

Nikola Stevanović

Prelom:

Sonja Nikolić, Tijana Baltić

Mesto i godina izdanja:

Beograd, 2023

ISBN:

978-86-82324-38-6

Štampa:

Donat Graf, Beograd

Tiraž:

100 primeraka

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU
I DRUŠTVENU
TEORIJU

FONDACIJA ZA
OTVORENO DRUŠTVO
SRBIA

Ova publikacija je nastala u okviru projekta „Program stipendija (*fellowship*) Fondacije za otvoreno društvo - drugi ciklus“ koji realizuje Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu u partnerstvu sa Institutom za demokratski angažman jugoistočne Evrope, uz podršku Fondacije za otvoreno društvo. Stavovi izrečeni u tekstu predstavljaju stavove autora.

SADRŽAJ:

Polazne pretpostavke	1
Radiografija stanja.....	5
Šta da se radi?.....	12
Bibliografija.....	20

Na šta mislimo kada kažemo...

Za jednake šanse u obrazovanju

Polazne pretpostavke

Poslednjih nekoliko godina, jednakost obrazovnih šansi je jedan od centralnih ciljeva u agendi kreatora javnih politika većeg broja zemalja, kao važan kanal koji treba da omogući smanjivanje dohodne nejednakosti manjom obrazovnom nejednakošću. Pravičnija distribucija obrazovanja, koja se ogleda u smanjivanju razlika u obrazovnim ishodima među pojedincima iz različitih socioekonomskih grupa, treba da doprinese redukciji dohodne nejednakosti. To proističe iz činjenice da je obrazovanje jedan od osnovnih faktora mobilnosti pojedinca iz niže u višu dohodnu grupu, imajuću u vidu dokazanu pozitivnu vezu između obrazovanja i zarade. Posledično, kao rezultat tih kretanja, očekivano je da dođe do pravičnije raspodele dohotka, koja u uslovima sve primetnijeg rasta dohodne nejednakosti može da doprinese i većoj efikasnosti ekonomskih sistema u vidu bolje

iskorišćenosti ekonomskih potencijala, što će se pozitivno odraziti na ekonomski rast zemlje. Stoga, istraživanje jednakosti šansi kao načina za smanjivanje obrazovne nejednakosti poslednjih godina postaje sve značajnije (Erikson 2020).

U teorijsko-metodološkom smislu, može se poći od okvira koji je predstavio Romer (1998), koji ukazuje na razliku između faktora napora i faktora okolnosti. Dok su faktori napora endogeni, faktori okolnosti su isključivo egzogeni – u smislu da pojedinac nema kontrolu nad njima. Na primer, deca po rođenju ne mogu da biraju rasu, pol ili status porodice iz koje potiče, ali ti faktori mogu uticati na izbore u pogledu obrazovanja koje deca čine. Prema identičnim faktorima okolnosti sa kojima se suočavaju, sva deca formiraju određeni tip, tako da je jednakost šansi ostvarena isključivo u situaciji u kojoj deca različitog tipa ostvaruju različite ishode isključivo usled različito uloženog napora. Dakle, Romer smatra da društvo karakteriše jednakost šansi onda kada deca koja ulažu isti napor ostvaruju iste ishode nezavisno od toga što se suočavaju sa različitim okolnostima. Na primer, ako dete iz siromašne porodice¹ i dete iz bogate porodice ulažu isti nivo napora onda, ako važi jednakost šansi, obrazovni ishodi te dece ne treba da budu drugačiji. Odnosno, društvo karakterišu nejednake šanse u situaciji kada deca sa lošijim setom okolnosti postižu lošije ishode, a ulažu isti napor kao deca sa boljim setom okolnosti.

¹ Siromašnom porodicom se, polazeći od Eurostat metodologije, smatra porodica čiji je dohodak manji od 60% medijalnog dohotka. Prema podacima Ankete o prihodima i uslovima života za 2020. godinu, ta granica je iznosila oko 46.000 dinara za četvoročlanu porodicu sa dvoje dece. Posmatrano prema obrazovnom nivou, u 2020. godini se oko 40% porodica kod kojih je najmanje jedan odrasli član bez škole ili sa najviše završenom osnovnom školom smatralo siromašnom.

Redukcija nejednakih obrazovnih šansi važna je sa dva stanovišta – stanovišta pravičnosti i stanovišta efikasnosti. Deca ne mogu da biraju svoje roditelje, pa je u kontekstu pravičnost važno da društvo svim pojedincima obezbedi uslove u kojima ishodi neće zavisiti od okolnosti na koje pojedinci nemaju uticaja. Stoga se podrazumeva da društva različitim merama javnih politika smanjuju povezanost između karakteristika porodice iz koje dete potiče i obrazovnih ishoda deteta. Takođe, ako da deca usled određenih delovanja faktora ograničenja ne razviju potpuno svoj potencijal prema urođenim sposobnostima, ekonomski napredak društva može biti ugrožen. Dakle, u kontekstu efikasnosti, ukoliko deca iz siromašnijih porodica ne dostignu obrazovni nivo koji bi ostvarili kada se ne bi suočavali sa finansijskim ograničenjima, onda nejednakost obrazovnih šansi ne rezultira samo gubitkom blagostanja takve dece već i gubitkom društvenog blagostanja u celini (Sorensen 2006).

Obezbeđivanje jednakih šansi posebno je važno u oblasti visokog obrazovanja. Naime, u prošlosti su obavezno osnovno i (u određenoj meri) srednje obrazovanje obezbeđivali značajnoj meri kretanje uz društvenu lestvicu dece iz socioekonomski manje privilegovanih porodica. Sa industrijskim i tehnološkim napretkom zemalja, ekonomije su danas zasnovane na znanju, istraživanju i razvoju, pa se fokus uloge obrazovanja kao mehanizma redukcije društvenih nejednakosti pomerio sa nižeg i srednjeg na visoko obrazovanje. Visoko obrazovanje se posmatra kao fundamentalni instrument društva u razbijanju transmisije prenošenja siromaštva sa jedne generacije na drugu. Ovo sledi iz jake pozitivne veze između visokog obrazovanja i zarade, tako da se značajna pažnja kreatora javnih politika usmerava ka povećanju dostupnosti visokog obrazovanja deci iz porodica sa nepovoljnijim socioekonomskim karakteristikama (Palmisano et al. 2022). Sticanje diplome

fakulteta u velikoj meri pospešuje verovatnoću pristupa setu visoko plaćenih poslova. Dodatno, pokazano je da visokoobrazovani diplomci, osim finansijske prednosti, stižu i niz drugih nefinansijskih koristi – koje se mogu ogledati u boljem zdravlju, većoj političkoj participaciji i poželjnijem društvenom ponašanju uopšte. Ipak, za razliku od osnovnog i srednjeg obrazovanja koje u potpunosti finansira država te je ograničavajuće delovanje faktora okolnosti minimizirano, visoko obrazovanje je dalje u značajnoj meri nedostupno deci iz socioekonomski manje privilegovanih porodica. Štaviše, istraživanje nejednakih šansi u domenu visokog obrazovanja je u određenoj meri i dalje oskudno, delimično iz razloga nedostatka odgovarajućih podataka na osnovu kojih bi istraživanja bila sprovedena (Oreopoulos and Salvanes 2011).

Opšti cilj istraživanja jeste davanje uvida u obrazovnu distribuciju i vezu između obrazovne i dohodne nejednakosti u Srbiji, kao i definisanje odgovarajućih mera javne politike. Poseban cilj istraživanja jeste ispitivanje tipova ograničenja sa kojima se deca iz porodica sa nepovoljnijim socioekonomskim karakteristikama suočavaju u dostizanju visokog obrazovanja u Srbiji. Ovakvo ispitivanje je posebno važno ako se ima u vidu veza između obrazovne i dohodne distribucije, budući da se postojanje nejednakih šansi u obrazovanju umnogome preslikava u nejednake šanse u budućim dohocima. Nalazi ovog istraživanja treba da ukažu na ograničenja sa kojima se pojedinci sa nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama suočavaju tokom školovanja, te deluju kao jedan od potencijalnih uzroka visoke dohodne nejednakosti u Srbiji. Na osnovu dobijenih nalaza moguće je definisati mere i smernice kreatorima javnih politika u domenu stvaranja pravednijeg društva u Srbiji sa fokusom na povećanje dostupnosti visokog obrazovanja. Poboljšanje dostupnosti viših nivoa obrazovanja kroz povećane i dobro

targetirane javne investicije je posebno značajno za redukciju nejednakih šansi u obrazovanju u Srbiji. Veći obuhvat populacije visokim obrazovanjem može predstavljati odgovarajuću javnu politiku usmerenu ka smanjenju dohodne nejednakosti, shodno pozitivnoj vezi između distribucije obrazovanja i distribucije zarada. Kreatori javnih politika u Srbiji bi, naime, trebalo da pored povećanja redistributivnog potencijala poreske i socijalne politike, koji je trenutni niži nego u najvećem broju zemalja Evropske Unije, posvete pažnju i na javne investicije koje se tiču predistribucije. Odgovarajuća javna politika u Srbiji treba da bude usmerena ka povećanju dostupnosti visokog obrazovanja, pri čemu se mora voditi računa o tome da tim obuhvatom budu zahvaćeni prevashodno pojedinci nepovoljnijeg socioekonomskog statusa. Dobro targetirana predistribuciona politika orijentisana ka kreiranju pravednijeg sistema obrazovanju i društva kojeg karakteriše jednakost šansi može doprineti ekonomskom razvoju zemlje, a posebno smanjenju siromaštva i dohodne nejednakosti.

Radiografija stanja

a. Kabinetsko istraživanje²

Ako se posmatra region Centralne i Istočne Evrope (CIE) u periodu od 2010. do 2020. godine, u Sloveniji, Slovačkoj i Češkoj (kao najbolje rangiranim zemljama ovog regiona prema vrednosti prosečnog broja godina školovanja)

² Rezultati istraživanja su indikativni. Ukazane veze ne upućuju eksplicitno na smer uzročnosti, već na osnovu utvrđenih pravilnosti ukazuju na postojanje odnosa između ispitanih indikatora, polazeći od ustaljenih ekonomskih zakonitosti. Za dobijanje preciznije slike o smeru i intenzitetu veze potrebno je sprovesti odgovarajuća statistička testiranja.

prosečna vrednost dohodnog Džini koeficijenta³ iznosila oko 25 i bila je za oko 10 Džini poena niža u odnosu na Bugarsku, Rumuniju i Srbiju (kao najlošije rangirane zemlje tog regiona). Prosečan broj godina školovanja u Srbiji, kao zemlji na začelju regiona CIE, u posmatranom periodu je iznosila oko 10,5, dok je prosečna vrednost Džini koeficijenta iznosila oko 37,5. U Sloveniji, kao zemlji na vrhu regiona CIE, prosečan broj godina školovanja je bio za oko dva veći, a prosečna vrednost Džini koeficijenta za 13 Džini poena manja u poređenju sa Srbijom u istom periodu (Eurostat, 2022). Ovim se potvrđuje pozitivna veza između distribucije obrazovanja i distribucije dohotka, jer je u zemljama u kojima je prosečan broj godina školovanja bio niži dohodna nejednakost bila manja (e.g. Checchi 2001; Gregorio and Lee 2002; Mayer 2010). U studiji Fondacije *Friedrich Ebert* navodi se da je, osim niske progresivnosti poreskog sistema i niskih državnih izdvajanja za socijalne transfere, jedan od uzroka visoke dohodne nejednakosti u Srbiji činjenica da je određenim grupama pojedinaca ograničen pristup visokom obrazovanju. U studiji se ističe da je za obezbeđivanje pravičnije distribucije dohotka u nekoj zemlji posebno važno da se razvije institucionalni okvir koji bi omogućio pristup visokom obrazovanju što većem broju pojedinaca, što se može pozitivno odraziti na ishode na tržištu rada. Pokazuje se da obrazovni sistem u Srbiji u velikoj meri ne uspeva da omogući deci iz porodica sa najnepovoljnijim socioekonomskim karakteristikama pristup najvišem obrazovnom nivou, što rezultira visokom dohodnom nejednakošću i dodatno reprodukcijom dohodne nejednakosti (Arandarenko et al. 2017).

³ Džini koeficijent predstavlja standardnu meru nejednakosti u raspodeli dohotka, koji je kreće od 0 do 100 pri čemu niža vrednost koeficijenta upućuje na nižu dohodnu nejednakost u zemlji.

Ukoliko se posmatra odnos udela populacije sa visokim obrazovanjem i udela populacije sa osnovnim obrazovanjem, kao jedan od važnijih indikatora dostupnosti obrazovanja, stiče se sledeća slika. U periodu od 2010. do 2020. godine među zemljama regiona CIE prosečna vrednost udela populacije sa visokim obrazovanjem i udela populacije sa osnovnim obrazovanjem bila je najveća u Češkoj, Poljskoj, Sloveniji i Slovačkoj. Samo u te četiri zemlje vrednost posmatranog pokazatelja u analiziranom periodu bila je veća od 1, što znači da obrazovnu strukturu karakteriše veći udeo visokoobrazovanih pojedinaca od udela niskoobrazovanih pojedinaca. Najmanja vrednost odnosa učešća populacije sa najviše stečenim visokim obrazovanjem i učešća populacije sa najviše stečenim osnovnim obrazovanjem u periodu od 2010. do 2020. godine među zemljama regiona CIE zabeležena je u Rumuniji i Srbiji i iznosila je u proseku, respektivno, oko 0,5 i 0,7. Dakle, Srbija spada u red zemalja CIE sa najnepovoljnijom obrazovnom strukturom, budući da je udeo visokoobrazovanih pojedinaca manji nego udeo niskoobrazovanih pojedinaca. Stoga, visoka dohodna nejednakost u Srbiji može predstavljati rezultat nepovoljne obrazovne strukture, koju karakteriše ograničena dostupnost visokog obrazovanja određenim grupama pojedinaca (Eurostat 2022).

Unapređenje obrazovne struktura može imati pozitivne efekte na distribuciju dohotka zemlje, jer veća dostupnost visokog obrazovanja znači bolje šanse za zaposlenje pri većim zaradama na tržištu rada za veći broj pojedinaca. Ta činjenica je potvrđena u slučaju zemalja regiona CIE. Naime, može se uočiti da je u periodu od 2010. do 2020. godine u onim zemljama u kojima je porast udela populacije sa visokim obrazovanjem bio najveći dohodna nejednakost najviše opala. Tako je u posmatranom periodu u Srbiji i Slovačkoj došlo do najvećeg smanjenja dohodne

nejednakosti – vrednost dohodnog Džini koeficijenta opala je za oko 10%, i značajnog povećanja udela visokoobrazovanih pojedinaca u populaciji – za 40% i 50%, redom. U Mađarskoj i Bugarskoj je, pak, za posmatrani period zabeleženo najmanje povećanje udela populacije sa visokim obrazovanjem – za oko 25–30%, a najveće povećanje dohodne nejednakosti – vrednost dohodnog Džini koeficijenta porasla je za blizu 15% i 20%, respektivno (Eurostat 2022). Dakle, pravičnija distribucija dohotka povezana je sa unapređenjem obrazovne strukture tokom vremena, tako da u onim zemljama u kojima učešće populacije sa visokim obrazovanjem značajno raste tokom vremena dohodna nejednakost opada.

Država ima krucijalnu ulogu u uspostavljanju uslova za pravičniju distribuciju obrazovanja, kroz obezbeđivanje jednakih obrazovnih šansi. Naime, u uslovima različitih finansijskih ograničenja koja u značajnoj meri onemogućavaju školovanje siromašne dece, državna izdvajanja za obrazovanje mogu donekle da umanje obrazovnu nejednakost, što ima pozitivne efekte na distribuciju dohotka u zemlji. Pokazuje da se između veličine prosečnih izdataka države za obrazovanje i dohodne nejednakosti postoji negativna veza. Primetno je da one zemlje koje izdvajaju veći % GDP za obrazovanje karakteriše niža vrednost dohodnog Džini koeficijenta. U periodu od 2010. do 2020. godine prosečna izdvajanja za obrazovanje u Sloveniji, kao zemlji posmatranog regiona sa najmanjom dohodnom nejednakošću – oko 24 Džini poena u proseku, iznosila su oko 5% GDP, što je za 1 procentni poen više nego u Srbiji, koja među zemljama posmatranog regiona ima najveću dohodnu nejednakost – prosečno oko 37,5 Džini poena. Ovo sledi iz činjenice da su one zemlje koje izdvajaju više finansijskih sredstava za obrazovanje u mogućnosti da obezbede pojedincima sa nepovoljnijim socioekonomskim karakteristikama veću dostupnost

obrazovanja, što se pozitivno odražava na tražnju za obrazovanjem, u vidu veće vrednosti prosečnog broja godina školovanja u zemlji. Kako one zemlje koje karakteriše veća vrednost prosečnog broja godina školovanja imaju nižu obrazovnu nejednakost, a za one zemlje koje imaju bolju distribuciju obrazovanja važi da imaju i nižu dohodnu nejednakost, jasno je da je državna intervencija u obrazovanje važna.

b. Fokus grupe⁴

Karakteristike koje povećavaju stepen ranjivosti dece u Srbiji u pogledu toga da ona ne budu uključena u sistem visokog obrazovanja se mogu posmatrati na (1) individualnom nivou i (2) grupnom nivou. (1) Ako se posmatra individualni nivo, karakteristike se odnose na materijalni položaj i obrazovanje roditelja i lokaciju deteta. S tim u vezi, može se izdvojiti da deca siromašnijih roditelja ili roditelja sa nižim novom obrazovanja i deca iz ruralnih sredina ili sredina u nerazvijenim regionima imaju značajno veće šanse da ostanu izvan sistema visokog obrazovanja. Naime, deca iz porodica lošijeg materijalnog položaja nisu u mogućnosti da ispune osnovne preduslove za uspešno učenje usled nedostatka obrazovnih materijala i obrazovnih pomagala. Posebno se ističe to da deca nisko obrazovanih

⁴ U cilju prikupljanja podataka o preprekama sa kojima se suočavaju deca nepovoljnog socioekonomskog statusa tokom školovanja, sprovedene su fokus grupe. Kako bi se stekla slika o izazovima sa kojima se deca iz srednjih škola suočavaju tokom obrazovanja i koji mogu predstavljati prepreku njihovog daljeg školovanja, kao i preprekama zbog kojih svršeni srednjoškolci nisu nastavili školovanje, obavljeno je šest fokus grupa. Fokus grupama su obuhvaćeni mladi uzrasta 15-24 iz različitih regiona Srbije (Beograd, Novi Sad, Kragujevac, Piroć, Leskovac, Novi Pazar). Fokus grupe su vođene na osnovu razvijenih instrumenata – Upitnik za odabir uzorka ispitanika i Vodić za fokus grupe, i bilo je obuhvaćeno oko 60 mladih ispitanika koji smatraju da se suočavaju sa određenim barijerama u školovanju.

roditelja imaju manje šanse da postignu izvanredne rezultate u obrazovanju ako se pođe od toga da okruženje deteta igra kritičnu ulogu u razvoju veština deteta – posebno pri nižem uzrastu. Na primer, postoji stav da roditelji sa nižim nivoom obrazovanja uglavnom izbegavaju da se uključuju u rešavanje domaćih zadataka ili drugih školskih aktivnosti deteta. Dodatno, nisko obrazovani roditelji neretko nisu ni upoznati sa svim koristima visokog obrazovanja, pa samim tim ni ne mogu da pruže odgovarajuću potporu detetu u toku školovanja u pogledu isticanja važnosti ostvarivanja dobrih obrazovnih postignuća. Takođe, manje su šanse da će deca iz ruralnih sredina ili sredina u nerazvijenim regionima ostvariti značajna obrazovna postignuća imajući u vidu da su finansijska sredstva koja stoje na raspolaganju školama u ovim zajednicama manja, tako da su uslovi školovanja dece u ovim sredinama lošiji. Kao rezultat neravnomernog regionalnog razvoja, u ovim sredinama je deci usled manjih finansijskih sredstava koja stoje na raspolaganju lokalnim upravama ograničen pristup centrima predškolskog obrazovanja, dobro opremljenim školama i visoko obučenom nastavnom kadru. Posledično, dece iz ruralnih ili regionalno nerazvijenih sredina imaju poteškoće da se uključe u sistem visokog obrazovanja. (2) Ukoliko se sagleda grupni nivo, kao važna karakteristika izdvaja se pripadnost nekoj od marginalizovanih grupa u pogledu nacionalnosti ili vere. Deca koja se suočavaju sa direktnim ili indirektnim vidovima diskriminacije koja je bazirana na nacionalnoj ili verskoj pripadnosti imaju negativne posledice još u najranijem školskom dobu. Kako okruženje dece iz neke od marginalizovanih grupa nije prijateljski nastrojeno do dovodi do toga da ova deca postignu lošija obrazovna postignuća ili da čak ranije napuste školovanje. Samim tim su šanse dece koja pripadaju nekoj od nacionalnih ili verskih manjina da upišu fakultete u značajnoj meri slabije.

Ograničenja sa kojima se suočavaju deca iz porodica sa nepovoljnijim socioekonomskim karakteristikama u Srbiji, a koje sprečavaju ovu decu sa steknu visoko obrazovanje deluju sa aspekta (1) finansijske i (2) nefinansijske prirode. (1) Prvi tip ograničenja ukazuje na važnost materijalnog položaja roditelja u smislu mogućnosti pokrivanja troškova školovanja deteta. Istraživanje, kao što je očekivano, ukazuje na stav da deca siromašnijih roditelja u Srbiji nisu u mogućnosti da upišu fakultete zbog nedostatka finansijskih sredstava potrebnih za plaćanje školarine i plaćanja drugih troškova pohađanja fakulteta. Štaviše, pokazuje se čak i kada upišu fakultete, deca siromašnijih roditelja u Srbiji imaju problem sa završetkom studija jer su ona obično prinuđena da tokom školovanja stupe na tržište rada kako bi obezbedili dodatna materijalna sredstva, što umanjuje njihove šanse da dođu do diplome fakulteta. (2) Drugi tip ograničenja ukazuje na značaj obrazovanja roditelja deteta u smislu pružanja emocionalne i druge podrške detetu u toku školovanja. Istraživanje ukazuje na stav da ograničenja nefinansijske prirode imaju podjednako važan (ako ne i važniji) uticaj u smislu smanjenja verovatnoće da će dete iz porodice sa nepovoljnijim socioekonomskim karakteristikama steći visoko obrazovanje u odnosu na finansijska ograničenja. Naime, ističe se da neadekvatna priprema za školovanje, nizak nivo kvaliteta školovanja, niska očekivanja i aspiracije u pogledu obrazovnih postignuća uz nedostatak svesti o značaju visokog obrazovanja predstavljaju važne prepreke koje sprečavaju deci iz socioekonomski ugroženih grupa u Srbiji da uspešno steknu diplomu fakulteta.

Ovo delovanje finansijskih i nefinansijskih ograničenja se može objasniti na osnovu teorije društvene reprodukcije koju je razvio Burdije (1986), a koja ističe se da interakcija roditelja i nastavnika – posebno pri nižim nivoima obrazovanja, umnogome opredeljuje budućnost deteta u

pogledu njegovog obrazovnog napretka. Polazi se od ideje da nastavnici evaluiraju performanse deteta, a da su visoko obrazovani roditelji obično bolje informisani o sistemu evaluacije nastavnika. Posledično, ovi roditelji su više uspešni u obezbeđivanju dece sa onim što Burdije naziva kulturnim kapitalom, a koji se ogleda u nivou podrške koju roditelji detetu mogu pružiti u toku školovanja. Dodatno, važi da su materijalno dobro pozicionirani roditelji ujedno i visoko obrazovani. Posledično, kulturni kapital dece siromašnijih nisko obrazovanih roditelja je značajno manji, jer takvi roditelji nisu u mogućnosti da priušte deci najbolji obrazovni materijal, najsavremenija obrazovna pomagala, dodatne časove kroz privatno podučavanje, a posebno nisu u stanju da pruže motivacionu potporu deci kroz promociju značaja napredovanja u obrazovanju. Ovo je u skladu sa istraživanjem o stavovima studenata (DZHW, 2018) koje pokazuje da skoro 60 % studenata u Srbiji potiče iz porodica u kojima najmanje jedan roditelj poseduje diplomu fakultet, jer je kulturni kapital dece iz takvih porodica veći. Dodatno, nedavna studija koju je objavio UNICEF (2022) pokazuje da u Srbiji tek nešto oko 3,5% dece čiji roditelji imaju najviše završenu osnovnu školu, a koji su ujedno i najsiromašniji, upišu fakultete.

Šta da se radi?

Javne politike usmerene ka poboljšanju jednakosti obrazovnih šansi bi trebalo da budu bazirane na redukciji značaja socioekonomskih karakteristika porodice u pogledu pohađanja (i završetka) visokog obrazovanja. Pri čemu treba imati u vidu da sticanje visokog obrazovanja predstavljaju samo jedan od poslednjih faza u toku obrazovne karijere, a koja umnogome zavisi od stepena uspešnosti završetka prethodnih faza u obrazovnom putu. Polazeći od ograničenja različite prirode sa kojima se suočavaju deca iz porodica sa nepovoljnim

socioekonomskim karakteristikama, najefektivniji vid politike promocije jednakih šansi u visokom obrazovanju podrazumeva primenu mera podrške koje su usmerene ka otklanjanju finansijskih i nefinansijskih barijera.

Mere za otklanjanje finansijskih barijera kako bi pružila odgovarajuća podrška siromašnjoj deci u pogledu sticanja diplome fakulteta bi se odnosile na: (a) reformu sistema finansiranja visokog obrazovanja ili (b) uvođenje kredita za pokriće troškova pohađanja visokog obrazovanja.

(a) Srbija primenjuje sistem finansiranja visokog obrazovanja koji se bazira na zaslugama (eng. *merit-based system*), a za koji je pokazano da u odnosu na alternativne sisteme odlikuje najveći stepen nejednakih obrazovnih šansi. U Srbiji, kao i u većini zemalja CIE, sistem visokog obrazovanja karakteriše postojanje budžetskih studenata (koji imaju plaćene troškove školarine od strane države) i samofinansirajućih studenata (koji sami plaćaju troškove školarine). Ovakva podela se utvrđuje prilikom upisa na fakultete, gde se studenti rangiraju na osnovu uspeha postignutom u toku srednjeg obrazovanja i prijemnog ispita. Kako učenici sa nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama postižu lošiji uspeh zbog toga što se u toku školovanja susreću sa različitim finansijskim i nefinansijskim ograničenjima, ovakav sistem reprodukuje obrazovne nejednakosti. Pokazano je da ovakav sistem finansiranja visokog obrazovanja odlikuju značajne nejednake obrazovne šanse, jer su uglavnom učenici iz bogatijih porodica zbog bolje ostvarenog uspeha u stvari budžetski studenti. Ovo sledi iz činjenice da u Srbiji postoji visoka korelacija između socioekonomskog statusa porodice i obrazovnih postignuća.

Za razliku od Srbije, u određenom broju zemalja regiona Okeanije i Pacifika, sistem finansiranja visokog

obrazovanja je zasnovan na potrebama (eng. *need-based system*), tako da je besplatno visoko obrazovanje dostupno socioekonomski ugroženim učenicima. U zemljama poput Australije, Kanade i Novog Zelanda, učenicima iz porodica sa nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama država plaća školarine, pa je na nivou visokog obrazovanja stopa upisa i stopa završetka među ovim učenicima značajno veća u poređenju sa onim zemljama koje primenjuju alternativne model subvencionisanja visokog obrazovanja. Ovo upućuje da obrazovni sistem koji karakteriše dobra targetiranost finansijskih sredstava ispoljava veći nivo pravednosti u pogledu jednakih obrazovnih šansi, te predstavlja primer dobre obrazovne prakse. Takođe, treba imati u vidu i da nekolicina visokorazvijenih zemalja, poput nekih zemalja Nordijskog regiona ili regiona Zapadne Evrope, obezbeđuje svim učenicima besplatno visoko obrazovanje (eng. *universal system*). Ipak, pokazano je u određenoj meri da obrazovni sistemi u kojima je visoko obrazovanje besplatno i dostupno svima, tako da targetirana upotreba finansijskih sredstava nije izražena, imaju probleme sa povećanjem obuhvata učenika iz siromašnijih porodica ili poboljšanjem performansi fakulteta koji funkcionišu u okviru takvog sistema. Samo nekoliko zemalja, poput Nemačke ili Švedske, mogu da priušte svim učenicima visoko kvalitetno besplatno visoko obrazovanje. Naravno, preduslov za primenu univerzalnog sistema finansiranja visokog obrazovanja jeste visok nivo ekonomske razvijenosti zemlje. Međutim, postoji mišljenje da univerzalni sistem finansiranja visokog obrazovanja teži da (1) poveća stope upisa među decom iz porodica sa nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama, ali se to uglavnom ne preslikava i u veće stope završetka fakulteta; (2) ima regresivan efekat u slučaju kada ni na koji način finansiranje nije uslovljeno jer je pokazano da najviše odgovara učenicima iz bogatijih porodica; (3) generalno povećava dužinu studiranja i na taj način povećava troškove

visokog obrazovanja po učeniku, što može da ugrozi finansijsku stabilnost obrazovnog sistema (Salmi and D'Addio 2020). U cilju obezbeđenja boljih obrazovnih šansi, reforma sistema finansiranja visokog obrazovanja u Srbiji bi podrazumevala da se razmotri mogućnost da se pored postojeće podele budžetskih mesta prema zaslugama, uvede i podela budžetskih mesta prema potrebi ili da se ispita mogućnost prelaska na univerzalni sistem finansiranja. Prethodno bi trebalo sprovesti analizu koristi i troškova prelaska na jedan od ova dva sistema, vodeći se principom efikasnosti.

b) U Srbiji finansijska tržišta siromašnijim pojedincima ne mogu da obezbede sredstva neophodna za dostizanje najvišeg nivoa obrazovanja, tako da situaciju na tržištu obrazovanja karakteriše suboptimalnost efikasnosti. Kao što je istaknuto, deca iz siromašnijih porodica usled nedostatka finansijskih sredstava nisu u mogućnosti da dostignu željene nivoe školovanja zbog lošijeg delovanja faktora okolnosti sa kojima su suočeni. Posledično, ova deca dostižu niže nivoe obrazovanja nego deca iz bogatijih porodica. Uzrok takvog stanja u Srbiji jeste nesavršenost finansijskih tržišta, odnosno nepostojanju kredita za studiranje koji bi bili na raspolaganju deci iz siromašnijih porodica. Kako rezultat toga, niže šanse za pristup visokom obrazovanju opstaju generacijski: siromašne porodice nisu u mogućnosti da finansiraju obrazovanje svoje dece, koja zbog lošijih obrazovnih ishoda ostvaruju nižu zaradu i koja kasnije kao odrasli nisu u mogućnosti da na odgovarajući način finansiraju obrazovanje svoje dece. Dakle, nesavršenost finansijskih tržišta i izostanak državne intervencije rezultiraju perzistentnom nejednakošću, kako u pogledu obrazovne distribucije tako i u pogledu dohodne distribucije. Ukoliko nema državne intervencije koja bi korigovala uočen tržišni neuspeh, različite šanse za pristup obrazovanju opstaju

generacijski: siromašne porodice nisu u mogućnosti da finansiraju obrazovanje svoje dece, koja zbog lošijih obrazovnih ishoda ostvaruju nižu zaradu i koja kasnije kao odrasli nisu u mogućnosti da na odgovarajući način finansiraju obrazovanje svoje dece. Alternativno bi, dakle, umesto reforme sistema finansiranja visokog obrazovanja, u cilju povećanja dostupnosti visokog obrazovanja deci iz porodica sa nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama trebalo omogućiti da školovanje finansiraju iz kredita za studiranje. Krediti za studiranje, kao forma finansijske podrške, postoje u određenom broju zemalja. Obično je procedura odobravanja kredita za studiranje u nadležnosti nacionalnih agencija, koje obezbeđuju finansijska sredstva iz državnog budžeta. Dodatno, kako bi se umanjio rizik od neizvršenja kredita, nacionalne agencije obično odobravaju kredite za studiranje samo u slučaju pohađanja onih fakulteta za koje je ustanovljeno da zadovoljavaju visoke standarde u pogledu kvaliteta i relevantnosti studijskih programa. Postoji nekoliko modela odobravanja kredita za studiranje, od kojih se kao najefikasniji pokazao model dohodno-uslovnog univerzalnog kreditiranja (eng. *universal income-contingent loan model*). Ovakav model, koji se na primer trenutno primenjuje u Velikoj Britaniji, ima za cilj da obezbedi finansijska sredstva deci čiji roditelji ne mogu da priušte plaćanje troškova školarine ali i da osigura vraćanje kredita uz što manji rizik od neizvršenja. Model dohodno-uslovnog univerzalnog kreditiranja počiva na principu sposobnosti za plaćanje, jer je iznos kredita koji će diplomac vratiti nakon sticanja diplome fakulteta proporcionalan zaradi koju on ostvaruje (Salmi, 2023).

Mere za prevazilaženje nefinansijskih barijera kako bi pružila odgovarajuća podrška deci is porodica sa nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama u pogledu sticanja visokog obrazovanja bi se odnosile na: (a) uvođenje

programa povezivanja, (b) reformu afirmativnih programa i (c) uvođenje programa zadržavanja.

(a) Kako se jedna od važnih barijera sa kojima se susreću deca iz siromašnijih porodica odnosi na činjenicu da ona uglavnom nisu upoznata sa svim koristima koje visoko obrazovanje odlikuje, ali ni sa funkcionisanjem sistema visokog obrazovanja u pogledu apliciranja na fakultete, u Srbiji je potrebno uvesti programe povezivanja (eng. *bridge programs*). Neke zemlje, kao što su Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države, primenjuju već duži vremenski period programe povezivanja, koji za cilj imaju pružanje podrške i savetovanja deci iz marginalizovanih grupa o značaju i prospektima visokog obrazovanja. Centralna ideja programa povezivanja jeste da deci sa nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama i u što ranijem dobu pruži informacije o šansama koje visoko obrazovanje nudi, kako bi se podigao nivo svesti i aspiracije o značaju sticanja diplome fakulteta. Na primer, u Velikoj Britaniji se održavaju kursevi povezivanja koji traju nekoliko nedelja, a koji su usmereni ka tome da deci iz marginalizovanih grupa pruže neophodne informacije i konsultativnu podršku u pogledu uslova koje je potrebno ispuniti da bi se pristupilo sistemu visokog obrazovanja. Takođe, uloga programa povezivanja jeste da se i roditelji ove dece upoznaju sa svim pozitivnim efektima sticanja visokog obrazovanja, kako bi se na taj način podstaklo kućno okruženje u kojem je svest i aspiracija deteta o mogućnostima koje visoko obrazovanje pruža veća. Dodatno, programi povezivanja mogu da u nekim slučajevima podrazumevaju i osnivanje klubova za učenje pri osnovnim i srednjim školama, čija je svrha da deci koja nemaju pristup odgovarajućim obrazovnim materijalima ii pomagalicama kod kuće omogući da u odgovarajućem okruženju uče (Simon et al., 2007). Dakle, u Srbiji bi trebalo uvesti neke od modaliteta programa povezivanja, po ugledu na zemlje u kojima se takva praksa pokazala uspešnom, i

koji bi funkcionisali tako da njima budu obuhvaćena deca iz marginalizovanih grupa u najranijem školskom dobu.

(b) U Srbiji se afirmativni programi (ili programi pozitivne diskriminacije) primenjuju kao mehanizam podrške države određenim grupama dece kako bi se obrazovne šanse izjednačile. Uglavnom se primenjuje na pripadnike određenih osetljivih društvenih grupa (poput dece romske nacionalnosti ili dece sa hendikepom). Afirmativni programi u Srbiji, po ugledu na druge zemlje, podrazumevaju primenu targetiranih kvota. Mera targetiranih kvota se primenjuje u velikom broju zemalja kako bi se institucionalno putem direktne državne regulacije obezbedila jednakost obrazovnih šansi. Ove kvote podrazumevaju da su fakulteti u obavezi da upišu određen procenat dece iz marginalizovanih grupa koje su regulacijom prepoznate kao one čija deca imaju nižu verovatnoću da steknu visoko obrazovanje. Svake godine prilikom upisa studenata fakulteti u Srbiji finansirani od strane države su u obavezi da od ukupnog broja mesta rezervišu 1% za pripadnike određenih osetljivih društvenih grupa. Ipak, pokazuje se da je ovako određena kvota nedovoljna, posebno ako se uporedi sa nekim drugim zemljama koje primenjuju afirmativne mere. Na primer, Šri Lanka je definisala kvotu od 5% ukupnog broja studenata u sistemu visokog obrazovanja koja se odnosi na decu iz socioekonomski ugroženih porodica. U Norveškoj je propisano da u cilju ostvarenja balansa u pogledu pola, svi fakulteti su dužni da vode računa o tome da na programima bude dostignuta kvota od najmanje 10% dece muškog ženskog pola (Salmi and D' Addio, 2020). Sve ovo upućuje na potrebu da se u Srbiji izvrši reforma afirmativnih program u smislu povećanja kvota i proširenja kvota na veći broj targetiranih grupa.

(c) Uočeno je da je stopa odustanka među studentima iz porodica sa nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama u Srbiji izuzetno visoka. Čak i kada upišu

fakultete, veliki broj njih se u toku školovanja susreće sa različitim barijerama koje otežavaju završetak fakulteta. Mnogi od ovih studenata bivaju prinuđeni da zbog lošeg materijalnog položaja u toku studiranja započnu posao, što u velikoj meri rezultira visokom stopom odustanka. Kako bi se smanjio njihov odliv, mnoge zemlje primenjuju različite mere u okviru programa zadržavanja (eng. *retention programs*). Izdvaja se slučaj Velike Britanije u kojoj se programi zadržavanja kroz različite mere primenjuju, a koji se pokazao kao uspešan u pogledu suzbijanja osipanja studenata iz društveno osetljivih grupa. Neke od mera podrazumevaju uvođenje izuzeća na prvoj godini studija, rano detektovanje poteškoća u studiranju, studentsko savetovanje i mentorstvo. Ove mere se primenjuju na nivou fakulteta, a finansirane su od strane države. Cilj ovog programa jeste da se identifikuju problemi sa kojima se ovi studenti suočavaju u toku studiranja, kao i da se pruži odgovarajuća savetodavna podrška kako bi se ti problemi otklonili. Slične programe primenjuju i zemlje Latinske Amerike u kojima je stopa odustanka od studiranja među studentima sa nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama izuzetno visoka (Abramo et al. 2019). U Srbiji bi po ugledu za zemlje u kojima postoji tradicija sprovođenja programa zadržavanja trebalo uvesti neke od mera koje bi bile usmerene ka sprečavanju osipanja studenata iz targetiranih grupa iz sistema visokog obrazovanja.

Bibliografija

Abramo, L., Cecchini, S., & Morales, B. (2019). *Programas sociales, superación de la pobreza e inclusión laboral: aprendizajes desde América Latina y el Caribe*. Santiago: Cepal.

Arandarenko, M., Krstić, G., Žarković-Rakić, J. (2017), *Dohodna nejednakost u Srbiji*, Beograd: Friedrich Ebert.

Bourdieu, P. (1986), „The forms of capital“, u: J. Richardson. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood, str. 241–258.

Checchi, D. (2001), „Education, Inequality and Income Inequality“, *LSE STICERD Research Paper 52*: 1–69.

DZHW (2018), *Social and Economic Conditions of Student Life in Europe*, Eurostudent VI 2016–2018, Synopsis of Indicators.

Erikson, R. (2020), Inequality of educational opportunity – the role of performance and choice, *European Review*, 28(1): 44–55.

Gregorio, J. D., & Lee, J. W. (2002), Education and income inequality: new evidence from cross-country data. *Review of income and wealth*, 48(3): 395–416.

Mayer, S. E. (2010), The relationship between income inequality and inequality in schooling. *Theory and Research in Education* 8(1): 5–20.

Oreopoulos, P., & Salvanes, K. G. (2011), Priceless: The nonpecuniary benefits of schooling. *Journal of Economic perspectives* 25(1), 159–184.

Palmisano, F., Biagi, F., & Peragine, V. (2022), Inequality of opportunity in tertiary education: evidence from Europe. *Research in Higher Education* 63: 514–565.

Roemer, J. (1998), *Equality of Opportunity*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Salmi, J. (2023), „Equity and Inclusion in Higher Education“, *International Higher Education* 113: 5–6.

Salmi, J., & D'Addio, A. (2021), Policies for achieving inclusion in higher education, *Policy Reviews in Higher Education* 5(1): 47–72.

Simon, F., Małgorzata, K., & Beatriz, P. (2007), *Education and training policy no more failures ten steps to equity in education: Ten steps to equity in education*. Paris: OECD Publishing.

Sorensen, A. (2006). Welfare states, family inequality, and equality of opportunity. *Research in social stratification and mobility* 24(4): 367–375.

UNICEF (2022). *Srbija: analiza ljudskih resursa u oblasti obrazovanja*. UNICEF publikacija.

<https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

37.014.5
378.014.543(497.11)

ВУКСАНОВИЋ, Немања, 1990-

Na šta mislimo kada kažemo --. Za jednake šanse u obrazovanju / Nemanja Vuksanović. - Beograd : Univerzitet, Institut za filozofiju i društvenu teoriju : Institut za demokratski angažman jugoistočne Evrope, 2023 (Beograd : Donat Graf). - 21 str. ; 18 cm. - (Edicija Trg)

Tiraž 100. - Napomene uz tekst. - Bibliografija: str. 20-21.

ISBN 978-86-82324-38-6 (IFDT)

а) Образовна политика б) Високошколско образовање--
Финансирање-- Србија

COBISS.SR-ID 121792265